

Zonderlinge en bijzondere Gentse plaatsnamen

HET EINDE VAN DE WERELD IN GENT: EINDE WERE

Luc Devriese, Frank Gelaude

Stadsarchivaris Victor Fris schreef in zijn - overigens zeer informatief - boekje over de Gentse straatnamen (1925): ‘Einde Weire was de vroegere naam van het einde van de vestingwerken aan de Ekkerghem veste, reeds vermeld in 1308. Het woord betekent dus wel: uiteinde van de verdediging. Later vormde men dit woord tot Einde Weerelt!’ (1).

Fris geeft niet aan waar hij de vermelding van 1308 vond. De enige mogelijke bron uit 1308 die in aanmerking komt is een koopakte voor meersen die gesitueerd worden ‘ten enden vander veste t’ Eckerghem’. Het is wel de vroegste vermelding van een vest in die zone (2).

De laatmiddeleeuwse Gentse stadsverdediging in een notendop

De naam zou dus volgens Fris afgeleid zijn van ‘weer’, een woord in Gent gebruikt voor stadsvesten of delen ervan. De bedoelde plek lag inderdaad aan het uiteinde van een stadsmuur die behoorlijk indrukwekkend moet geweest zijn. Om dat te begrijpen moeten we een kijkje nemen in de stadsverdediging van Gent in de jaren 1300 - 1400. Die berustte voor het grootste deel op wat in de militaire geschiedschrijving inundatiestrategie heet. De lager gelegen meersen die bijna de hele stad omringden, konden door het inleggen van de balken of verhogen van het waterpeil in de vele Gentse waterlopen naar wens drassig gemaakt of helemaal onder water gezet worden. Stadsmuren of hoge aarden wallen waren dan helemaal niet van doen. Een verhoogde oever, dijk of dijkweg aan de stadszijde van de waterloop volstond.

Maar door het voorkomen van hoger gelegen dekzandruggen kon dit echter niet overal toegepast worden (3). Zoals in het oosten op de Sint-Baafskouter, in het zuidoosten over een heel korte strook tussen ‘t Zand en Ledeberg (tussen de Keizer- en Sint-Lievenspoort), en in het westen tussen Ekkerghem en Rooigem. Ook in het zuiden op de Blandijnheuvel, een getuigenheuvel, was de inundatiestrategie niet te gebruiken. Op de 16de-eeuwse stadsplannen kan

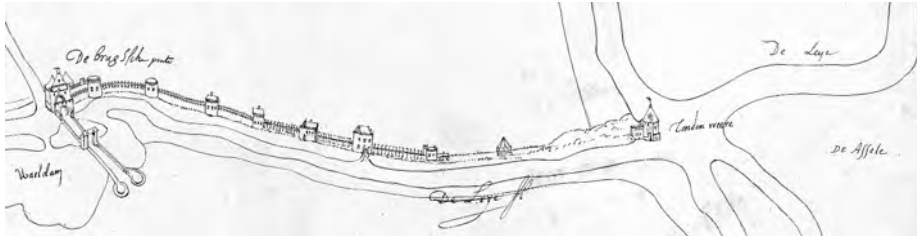
je zien hoe de stad op deze (relatief) hooggelegen zones versterkt was met aarden wallen samen met (vermoedelijk overwegend) droge grachten, staket-sels, houten waakhuisjes en soms stukjes muur.

Bij Ekkerghem echter ziet de stadsversterking er enigszins anders uit: het was een kilometer lange stenen muur met torens. Je kan dat zien op het bekende schilderij 'Gent in 1534' in het STAM, waar die vest helemaal op de achtergrond zit: goed kijken! In de periode 1414 -1454 werd tussen de Brugsepoort (destijds Waalpoort genoemd) en Einde Were de vermoedelijk aarden wal ver-

Afb. 1. In tegenstelling tot jongere stadsplassen van Gent toont het plan van Braun en Hogenberg (1575) nog de stadsmuur tussen de Waalpoort en Einde Were op de voorgrond. Naast een windmolen op een molenberg zijn er negen torens te onderscheiden, waarvan enkel de toren bij Einde Were voorzien is van een spits. Buiten de stadsomwalling lag toen nog het Chartreuzenklooster te Rooigem. Rechts van het plan zien we de kronkelende Leie stromen in de meersen, die in de winter een watervlakte vormden. Detail van kaart (SAG AG L1/7 Gandavum).

vangen door een stadsmuur gebouwd uit steen en voorzien van torens (afb. 1 en 2). Het was het enige onderdeel van de grote laatmiddeleeuwse Gentse stadsomwalling dat op die manier - à la Carcassonne - opgebouwd was. Het enige onderdeel dat beantwoordt aan het stereotype beeld van een middeleeuwse stadsversterking. Maar voor Gent was dit eigenlijk atypisch. Ook enkele oudere stadsmuren (door latere stadsuitbreiding binnen de omwalde stad terecht gekomen) hadden eveneens enkele stenen gedeelten met torens en poorten: bij de Oude Houtlei, bij de Nieuwbrugkaai en achter het Begijnhof te Hooie, waar nog jammerlijk verwaarloosde resten van de 14de-eeuwse stadsverdediging bewaard bleven.

Afb. 2. Een nog betere weergave op een detail van een onlangs ontdekte kopie (SAG, Atlas Goetghebuer L 35/5) van het hydrografisch plan van Gent, ca. 1547. Men ziet heel duidelijk hoe de versterkingen naar het westen toe (Einde Were) minder uitgewerkt zijn: ze bestaan enkel nog uit een aarden wal tussen de torens. In de laaggelegen meersen werd de waterverdediging door kunstmatige (militaire) inundatie voldoende geacht.

Het Einde van de Wereld' in de vroegste archiefteksten

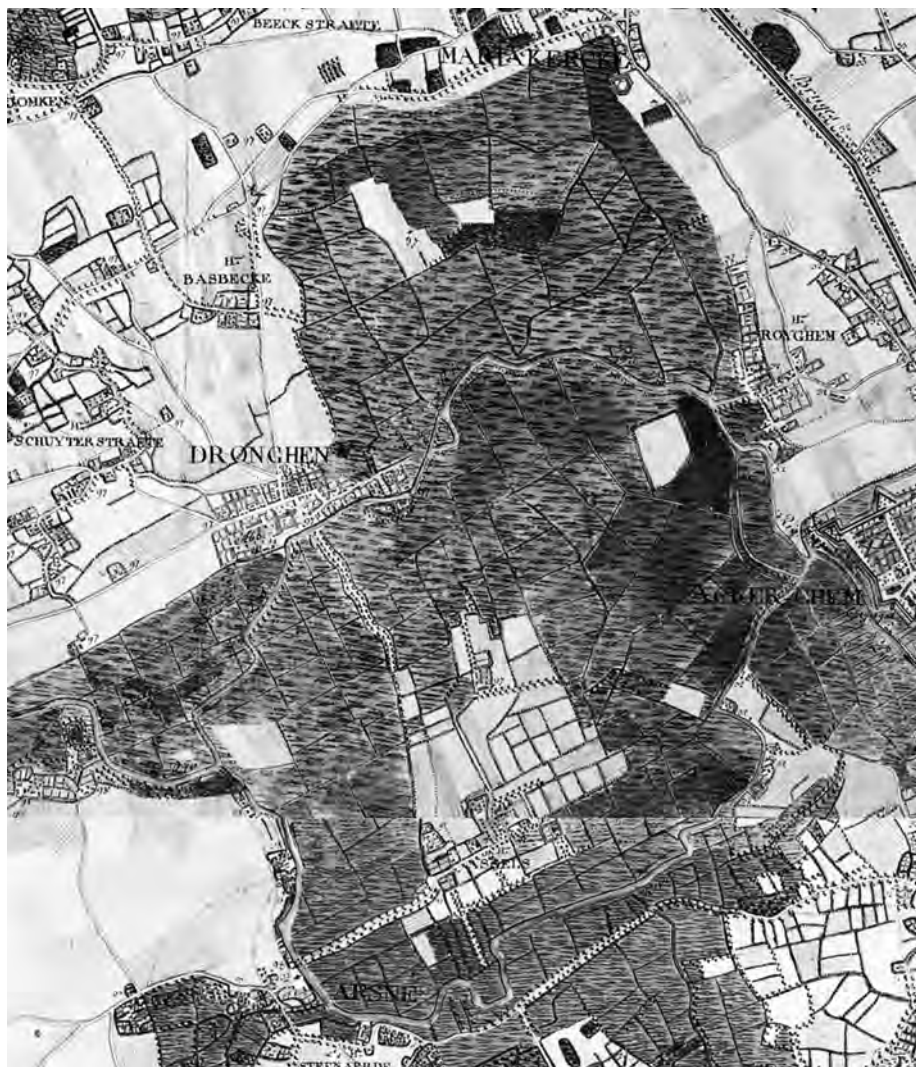
'Einde Were' betekent dus volgens stadsarchivaris Fris: bij het uiteinde van de stadsmuur. De omschrijving 'einde wereld' is geen latere vervorming, zoals deze eminente kenner van het oude Gent stelt, het is wel degelijk de vroegste vorm van het toponiem.

De naam wordt in de vroegste bronnen volgens de gezaghebbende toponymist Gysseling voluit 'het einde van de wereld' geschreven: 'ten ende vander werelt' (1385) en 'bachten Heckerghem up de Leye iegen dende der weerelt' (1390). Gysseling geeft geen verdere uitleg over de betekenis (4). De uniforme en zeer expliciete schrijfwijze in alle vroege geschriften, daterend uit tijden dat de vest nog geen zware muur was, pleit tegen de interpretatie van Fris. Op identieke wijze hebben de stadsrekeningen, waarin we de bouw van de muur van jaar tot jaar kunnen volgen, het uitsluitend over de vesten 'ter Einde van de Wereld', steeds met zoveel woorden en voluit. De bouw van die stadsmuur, het uitzicht en de latere omvorming tot Nieuwe Wandeling en Groene Vallei worden beschreven en geïllustreerd in de recente uitgave (deel 7) van 'Archeologisch onderzoek in Gent', verkrijgbaar in het stadswinkeltje in de Raadskelder onder de Lakenhalle (5).

Aan het einde van de bewoonde wereld?

We kunnen er niet onderuit: in den beginne... was het dus 'Einde van de Wereld'!

Dat was wel een benaming die later door het gebruik afsleet tot 'Einde Were'. Dat is nu eenmaal iets wat bij wel meer oude plaatsnamen gebeurde. Ter illu-

Afb. 3. De grote overstromingsvlakte (donker gekleurd) tussen Einde Were (bij de plaatsnaam Ackerghem) en Mariakerke, Drongen en Afsnee. Merk ook de nabijheid van de Royghem op, op de dekzandrug van Mariakerke en de eilandpositie van het gehucht Assels. De stadsmuur van de Nieuwe Wandeling is dan al opgenomen in de nieuwe stadsvesten (1577 – 1585) met bolwerken (bastions). De in de tekst beschreven oude weg van Gent naar Drongen via Mariakerke - heel lang, maar 'op 't droge' - is hier goed op te volgen. Detail van de Kabinetskaart, J. de Ferraris (1778), collectie Koninklijke Bibliotheek België.

stratie twee voorbeelden uit de buurt gesprokkeld uit Gysseling's werk: Ekergem (vroeger Aggiharinga haim, Hecringhem), Rooigem (vroeger Rauhingahaim, Roeyeghem).

Van waar dat toch wel deze zonderlinge toponiem? Meer dan waarschijnlijk is het afgeleid van de geografische situatie van deze locatie. De uitgestrekte zone in het westen van de stad, buiten de stadsomwalling, tussen de Kortrijkse en Ekkergem was eeuwenlang onbewoonbaar overstromingsgebied: de Neermeersen, de Blaarmeersen, de Ossensemeersen, de Assels en de Bourgoyen vormden samen de Drongense Meersen. Er stonden geen huizen en er waren ook geen straten, buiten allicht enkele landwegen en paden voor landbewerkers en vee. Wie naar Drongendorp wilde kon ofwel te voet de omweg maken via Mariakerke of korter (en sneller) een veerboot nemen op de Leiearm bij de Overzet (Henri Dunantlaan). Met de zogenoemde 'Drongenveer' (niet te verwarren met het huidige Drongenveer dat eigenlijk het Baarleveer is) werd je niet zomaar overgezet, want dan kwam je in natte weilanden terecht tussen de koeien. Nee, je voer er mee tot voorbij het 'hekken' van Drongen dicht bij het dorpscentrum, tot aan de huidige Veerstraat.

Einde Were, veilig en droog gelegen op dekzandrug van Ekkergem, was voor de Gentenaars een uithoek. Vanop die plaats had men jaarlijks maandenlang uitzicht over een uitgestrekte watervlakte van de ondergelopen Drongense Meersen. Van daaruit kon men in de verte enkel de kerktorens van Afsnee, Drongen en Mariakerke (op respectievelijk 3,1 km, 2,5 km en 2,8 km afstand) ontwaren, met allicht hier en daar wat geboomte rond de verder schier onzichtbare bebouwing van de dorpen. In perioden van overvloedige regens en tijdens elke winter waren die kerktorens nog net te zien tegen de einder van een enorme watervlakte (afb.3). In deze drassige, soms mistige, zone voelde men zich niet op zijn gemak, iets waar de naam Nekkersputstraat (Nekker is een kwaadwillige watergeest) op duidt. Dichterbij op de dekzandrug van Mariakerke, was het enkel droger op Rooigem en naar de Brugsepoort en Overbroek toe. Daar lag onder andere het Chartreuzenklooster en nog enige bebouwing.

Toch blijft dit eigenlijk een zeer onwaarschijnlijke naam. Dat men op de kliffen van het westelijkste puntje van Bretagne de indruk kon krijgen aan het einde van de wereld te staan (het Latijnse *finis terrae*, 'einde van de aarde, einde van de wereld' omgevormd tot het Franse Finistère), daar kunnen we nog inkomen. Dat men dit gevoel had in de Cornwall op Land's End, is ook te begrijpen. Maar in Gent? Vandaag zeker niet, maar vroeger blijkbaar wel. Het is, hoe dan ook, de enige plausibele verklaring van de naam.

Met dank aan Peter Steurbaut en Adrien Brysse

NOTEN

- (1). Fris, V., De oude straatnamen van Gent, Gent (1925), p. 64. en vermoedelijk uit dit werk overgenomen door Mortier, G. (1974), Plaats- en straatnamen te Ekkerghem. In: Duizend jaar Ekkerghem, Gent, p. 180.
- (2). De Potter, F. s.d., Second cartulaire de Gand, Gent, p. 37. Akte van 1 mei 1308, bewaard gebleven in het archief van de Armenkamer.
- (3). Gelaude F. 2010 Rivierduinen en dekzanden. Erfgoedmemo 44, GVSA Gent. Dekzanden zijn zandige windafzettingen die hoofdzakelijk ontstaan zijn uit oudere rivierafzettingen. Dekzandruggen hebben vaak een vrij vlak oppervlakte, zijn steil aan de randen en zijn slechts een paar meters hogers dan de onmiddellijke omgeving. Dergelijke gronden waren uitermate geschikt voor akkerbouw (onze kouters).
- (4). Gysseling, M. (1954), Gent's vroegste geschiedenis in de spiegel van zijn plaatsnamen, Antwerpen, p. 44.
- (5). Devriese, L., Gelaude, F., Steenhaut, P., (2016), Nieuwe Wandeling. In: Archeologisch onderzoek in Gent, Stadsarcheologie. Bodem en monument in Gent, reeks 2 nr. 7, Gent, p. 60-69. Nog meer vroege vermeldingen in de Nota's Straten, bundel nr. 77, Einde Were, Stadsarchief Gent.